RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 3 | maart 2010

Resultaten Verspreidingsonderzoek Amfibieën en Reptielen 2009

Portrettengalerij van 99 kamsalamanders

Kwabalen in Flevoland

Gooise hagedissenvangers betrapt

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Kamsalamander (Ben Geutskens)

Redactie:
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (VO Vissen)
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
Tamira Hankman
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Annemarie van Diepenbeek
Antje Ehrenburg
Arnold van Rijsewijk
Arthur de Bruin
Ben Geutskens
Bert Vervoort
Frank Spikmans
Hans Vader
Jan van der Sleen
Jeanne Soetens
Jeroen Bosveld
Jo van Dreumel
Nils van Kessel
Loes van der Poel
Mai Arets
Marian Schut
Paul van der Poel
Richard Struijk
Ronald Pronk
Sjoerd van Veen
Twiga van der Werf
Wim van den Heuvel

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Cross Media Solutions - Ten Brink

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, Radboud Universiteit Nijmegen. RAVON

inhoud

3 Redactioneel
4 Onbekende sporen in de Amsterdamse Waterleidingduinen... ... blijken van rugstreeppadden!
5 IJskikker
6 Een erwtenmosseltje en neotenie bij vinpootsalamanders
7 Boomkikker in de WC
8 Gladde slang na 8 jaar waargenomen
9 Gooise hagedissenvangers betrapt
10 Portrettengalerij van 99 kamsalamanders
11 Loopt er bij u ook een streepje door?
12 10 x 10 km.hok 240/530 op 3 soorten onderzocht
13 Dode amfibieën in tuinvijvers door aanhoudende vorst
14 Een heel eind op weg!
18 Juveniele meervallen duiken op
19 Predatie op kleine modderkruiper
20 Grote modders in het Land van Maas en Waal
21 Spectaculaire vangst in Flevoland
22 Portret van een exoot naakthalsgrondel
23 Toptraject bij Waalre ontheemd na overlijden Piet van Delft
24 Het profiel van de RAVON-ner
24 Natuurbericht.nl: het laatste natuurnieuws in één oogopslag
25 Schepnet geen verboden vangtuig meer
25 RAVON Hemelvaartkamp 2010
26 Activitieiten
27 Contactpersonen
28 In the spotlight: Natuurplaza

5

9

14

21

redactioneel

Tijdens de wintermaanden is er op het gebied van reptielen en amfibieën helaas weinig te beleven in Nederland. De inventarisatieactiviteiten voor deze soortgroepen staan dan ook op een laag pitje. Een soort winterrust, net als de dieren zelf. Waar we vroeger in de winterperiode vaak nog bezig waren met waarnemingen uit de notitieboekjes bijeen te vegen om door te geven is dit tegenwoordig niet meer nodig door het actueel bijhouden in Telmee. Zelf kan ik slecht tegen een dergelijk lange inactieve periode. Ik trek er in de wintermaanden dan ook geregeld op uit om vissen te inventariseren met het schepnet. Een leuke activiteit waar je het hele jaar door veel plezier aan kunt beleven en een activiteit die mij de wintermaanden door helpt.

Vanaf januari begint het bij mij weer te kriebelen en houd ik de weersvoorspelling goed in de gaten. Salamanders trekken vroeger in het jaar dan andere amfibieën. Bij vochtig weer en temperaturen boven de 6 graden trekken ze al. Regenachtige avonden in januari en februari met een temperatuur van 10 graden of hoger zijn ideaal. Net als de salamanders trek ik bij dergelijk weer zelf ook naar de Waaldijk hier bij Nijmegen. De spanning stijgt zodra ik mijn zaklamp aanzet om te gaan zoeken. De salamanders tekenen zich als streepjes af tegen het asfalt en lopen traag maar vastberaden de dijk over. De mannetjes van de kamsalamanders hebben soms al een hele kam die dan plat op hun rug ligt. Padden en kikkers zijn nog amper actief, maar de salamanders maken veel goed.

In februari en maart probeer ik op de eerste “lentedagen” mijn eerste reptielen van het jaar te vinden. Op zonnige en windstille dagen komen de adders uit hun winterverblijven om te zonnen. Eerst komen de mannetjes te voorschijn, waarna de vrouwtjes na enkele weken volgen. Vroege waarnemingen zijn belangrijk omdat deze kunnen wijzen op de aanwezigheid van een hibernaculum. Dit is een overwinteringsplaats waar meerdere dieren samen overwinteren. Een groot deel van een populatie kan gebruik maken van zo’n hibernaculum. De exacte locaties van deze hibernacula zijn daarom van groot belang om rekening mee te kunnen houden bij beheersmaatregelen. Naast de reptielen hebben de heikikkers in deze periode mijn aandacht. De voortplanting van deze soort is kort en heftig. De mannetjes kleuren voor korte tijd blauw en binnen enkele dagen worden er complete plakkaten eiklompen gelegd.

Kort na de heikikkers volgt de massale trek van de gewone pad en bruine kikker. Op warme regenachtige avonden trekken per locatie honderden tot soms wel duizenden dieren van hun winterverblijven naar hun voortplantingswater. Honderden vrijwilligers door heel Nederland zetten zich in om de padden en kikkers veilig naar de overkant te brengen. Via www.padden.nu kun je zien welke groepen er waar in Nederland actief zijn. Kortom, genoeg om naar uit te kijken! Nog eventjes geduld ....

Jelger Herder

Onbekende sporen in de Amsterdamse Waterleidingduinen...

... blijken van rugstreeppadden!

Hans Vader en Antje Ehrenburg

Regelmatig bezoek ik de Van Limburg Stirumvallei in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD) op de grens van Noord- en Zuid-Holland langs de kust in het kader van mijn interesse in de archeologie. Naast archeologische vondsten levert dit ook regelmatig andere waarnemingen op. Zo ontdekte ik in december 2004 sporen van een beverrat in de Van Limburg Stirumvallei, een nieuwe zoogdiersoort voor de AWD. In april 2009 deed ik opnieuw een bijzondere waarneming.

Vele soorten sporen

Regelmatig zie ik sporen in het zand. De meeste kan ik wel thuis brengen. Het zijn dan sporen van vogels, zoals zwarte kraaien, eksters, meeuwen en kleine plevieren. Maar ook vele zoogdieren, zoals ree, damhert, vos, bunzing, konijn en muizen. Sporen die mij meer moeite kosten om de daders aan te wijzen, zijn vaak afkomstig van insecten. Zo zijn er perioden dat er honderden miljoenpoten te zien zijn. Dan zijn de daders en sporen gelijktijdig te zien en is de link snel gelegd. Sporen van de rupsen van grote beervlinder kon ik ook herleiden. Ik vond een rups in de vegetatie en zette hem terug in het kale zand. Deze

Sporen met duidelijk patroon: van de rugstreeppad
Foto's: Hans Vader

rups leverde de door mij gevonden sporen op. Kleine spoortjes van allerlei kevertjes heb ik nooit kunnen herleiden naar een soort.

Kilometers sporen

Een paar jaar geleden vond ik een onbekend spoor aan de rand van de vegetatie. Thuis gekomen, bleek bij naspeuring in de sporenboeken dat het afkomstig was van een mol. Ik heb daarna nooit meer een mollenspoor gevonden.
Op 3 april 2009 liep ik weer door het noordelijk deel van de Van Limburg Stirumvallei. Al direct bij het eerste stort vond ik vele sporen die me meteen weer aan een mollenspoor deden denken. Soms samen oplopend, maar ook elkaar kruisend. Vaak waren de sporen enige honderden meters te volgen. De sporen waren duidelijk van verschillende dieren afkomstig, dat was te zien aan de verschillende afmetingen. Over de hele lengte van de 1 kilometer lange noordelijke Van Stirumvallei vond ik deze sporen. Ik schat dat deze afkomstig waren van 20-30 dieren. Alle sporen waren vers.
Een week nadat ik de vele sporen gevonden had was er geen spoor meer van te vinden. De sporen zijn dus in een korte periode gemaakt en zijn slechts kort te zien geweest. Dat is ook wel logisch in dat losse zand, maar als dieren vaker actief zouden zijn, dan zou je later ook weer verse sporen moeten vinden. Maar daarna heb ik nooit meer zoiets gezien.

Rugstreeppaddensporen?

Ik bleef wel met een vraag zitten. Van welke dieren waren deze sporen nu afkomstig? Inderdaad van mollen zoals ik vermoedde? Maar wat deden al die mollen daar bovengronds? Of waren het misschien sporen van rugstreeppadden, zoals iemand uit de omgeving van Den Haag me als suggestie aan de hand deed? Dat zou qua biotoop zeker kunnen, gezien het pionierkarakter van de Van Limburg Stirumvallei en de aanwezigheid van deze padden in de nabijgelegen infiltratiegebieden in de AWD.

Inderdaad rugstreeppadden!

Navraag bij enkele deskundigen op sporengebied, o.a. Annemarie van Diepenbeek die de foto's heeft bestudeerd, leerde dat het hier inderdaad om sporen van rugstreeppadden ging. Als eerste is het zeer ongebruikelijk voor mollen om grote afstanden bovengronds te overbruggen en zijn mollensporen aanzienlijk onduidelijker. De voorpoten staan juist naar buiten gericht en het midden bestaat dan uit een sleepspoor. De periode dat deze observaties zijn gedaan komt overeen met het actief worden van rugstreeppadden die massaal in dit gebied voorkomen.

Kruisende sporen van rugstreeppadden

Dus een 20 à 30 afzonderlijke dieren is dan goed mogelijk. Het sporenraadsel was eindelijk opgelost!

Reacties zijn nog steeds welkom op:
hansvader@hotmail.com of via 0252-520444

IJskikker

Deze bruine kikker kwam op Eerste Kerstdag opeens uit een pol pitrus tevoorschijn en scharrelde over de besneeuwde ijslaag van onze tuinvijver, waar wat dooiwater stond in kuiltjes die door huismussen gemaakt waren toen ze daar een sneeuwbad namen vóór de dooi inviel.
Vorig jaar werd de vijver bezocht door een blauwe reiger die op de dag dat de dooi inviel meteen in de gaten had dat er wat te halen viel. Hij heeft toen wel 20 bruine kikkers

Foto's: Paul van der Poel

per dag weggehaald in en rond de vijver, vooral onder een kruipjeneverbes vandaan. Foto's zijn te zien op de RAVON-website in het fotoalbum Predatie, Ziekten en Sterfte.
We hebben in het verleden al geconstateerd dat er meteen na dooi bruine kikkers tevoorschijn komen. Later vind je die dood terug. Dat lot heeft de reiger deze 'vroegelingen' vorig jaar bespaard.

Paul en Loes van der Poel

Excursieverslag Brunssummerheide: een erwtenmosseltje en neotenie bij vinpootsalamanders

Mai Arets

Op 11 april 2009 verzorgden Corrie Meijer en ik een excursie op de Brunssummerheide als vervolg op de gegeven herpetocursus. Hier komen namelijk levendbarende hagedis, zandhagedis, hazelworm, ringslang en mogelijk nog gladde slang voor. Een gunstige stek dus voor onze praktijkles “reptielen herkennen”.

We lieten de amfibieën natuurlijk niet links liggen als we de kans kregen. We onderzochten dan ook de poelen en vennen die we tegenkwamen. Dit is dus een aanvulling voor onze eerder gegeven amfibieëncursus. In het gebied liggen diverse grotere en kleinere vennetjes waar we, met uitzondering van de kamsalamander, drie soorten watersalamanders tegenkwamen. De meest talrijke soort was de vinpootsalamander, die hier profiteert van de zure milieus. Toch komen ook de andere twee soorten in redelijke aantallen voor.
Een aantal jaren geleden bezocht ik één van de poelen. Hier leefden hoofdzakelijk vinpootsalamanders, deze werden dan ook uitsluitend gevangen. Ik schat dat er toen wel 300 of meer van deze salamanders samen met poelkikkers en middelste groene kikkers leefden. Aan het oppervlak riepen wel 100 poelkikkermannetjes, herkenbaar aan hun gele koppen. Elke keer scheppen met een netje met een doorsnede van zo’n 20 cm leverde toen 2 tot 3 vinpootsalamanders op. Ik ving toen geen andere soorten. Nu, zo’n 6-7 jaar later was het aantal vinpoten duidelijk minder. Ik schat nog slechts een 100-tal dieren.
Maar goed, terug naar de excursie. Zoals gezegd werd hier ook geschept naar amfibieën. Ze werden ook gevangen. En bij het bekijken en determineren van de salamanders viel me een vinpootmannetje op die iets aan zijn teen had hangen. Het bleek een erwtenmosseltje te zijn. Ik herinnerde me een artikel in de nieuwsbrief Meetnet Amfibieën Mededelingen 23 (augustus 2008). Hierin berichtten Alfons Kelderman en Laura Wood dat ze bij watersalamanders erwtenmosseltjes aan hun tenen zagen. Wij vonden slechts bij één vinpootsalamander een mosseltje. Ook hier zat het mosseltje aan de langste teen. Hoe “weet” dit mosseltje dat het zich aan de grootste teen moet hechten?

Neotene vinpootsalamander. Neotenie is het verschijnsel waarbij larven van watersalamanders niet metamorfoseren, maar wel doorgroeien en vaak geslachtsrijp worden.

29 april 2009 gaven we onze jaarlijkse amfibieën- en reptielenexcursie “Op stap met de paddenman” voor Natuurmonumenten. Aan deze excursie namen de laatste jaren vooral kleine kinderen van 4 tot 10 jaar met hun ouders deel. Een klein aantal volwassenen completeerde de groep. We startten vanaf het bezoekerscentrum en liepen dan naar een klein poeltje waar we meestal twee soorten watersalamanders (kleine- en Alpenwatersalamander), bruine en af en toe groene kikkers vinden. Hier vonden we dit jaar voor het eerst een vinpootsalamander. Vervolgens liepen we dan naar de dieper gelegen vennen. Langs de randen hoopten we dan levendbarende hagedissen te vinden. In één van de grotere vennen bij de bosrand, waar ook wel eens ringslangen worden gespot, leven diverse soorten amfibieën waaronder gewone pad, waarvan we meestal honderden larven bij de oever vonden, en de eerder genoemde soorten. Omdat hier veel amfibielarven gezien worden, wordt zo min mogelijk geschept. Toch vingen we een salamander en wel een neotene vinpoot. Ik dacht iets bijzonders gevangen te hebben, maar volgens Ingo Janssen komt neotenie vaak voor bij vinpoten. Voor ons was het wel leuk om dit verschijnsel te zien.

Vinpootsalamander met erwtenmosseltje aan grootste teen linker voorpoot. Foto’s Corrie Meijer

Boomkikker in de WC

Dat de boomkikker nog maar in enkele gebieden van Nederland voorkomt was me bekend. Een van die gebieden is de Achterhoek waaronder de omgeving van Borculo. Ik was zelf niet bekend met het feit dat de boomkikker ook in de bebouwde kom voor kan komen. Op een avond zaten we in de woonkamer en we hoorden wat vallen. Mijn vrouw ging in de gang en in de keuken op onderzoek uit maar ze kon niets ontdekken. Maar toen ik voor het naar bed gaan op de WC kwam zag ik daar een smurf op de grond liggen. Er was een onweersbui geweest met een beetje wind. Hij zou eraf gewaaid kunnen zijn. Die smurfen hadden we ooit verzameld van een grootgrutter, die ze cadeau gaf bij de boodschappen. Ik raapte de smurf op om die terug te zetten op het vensterbankje. Daar staat de verzameling, leuk voor de kleinkinderen. Ik keek nog even rond of er nog meer lagen en toen zag ik een “groene smurf”. Ik dacht dat kan niet en keek beter en toen zag ik dat het een boomkikker was met zijn hechtschijfjes. Ik had wel eens foto’s gezien van deze soort en herkende meteen de boomkikker. Maar in de natuur zelf had ik ze nog nooit gezien.

Ik heb er meteen een aantal foto’s van gemaakt, want ik wist dat anderen mij niet zouden geloven als ik het verhaal zou vertellen. Het beestje liet dat geduldig over zich heenkomen. Hem/haar fotograferen in de natuur vergt veel geduld om de kikker te vinden en hem/haar dan nog goed op de foto te zetten ook. Maar nu heb ik als achtergrond de tegels van de WC. Op zich is dat ook een apart gezicht. Intussen ben ik er achter gekomen, dat de kikker voorkomt aan de westkant van Borculo en een beetje van die kant af woon ik. Maar ik woon toch ook weer niet helemaal aan de rand. In de tuin tussen de buren en ons hebben wij een vrij ruig stuk en daar doen we niet zoveel aan onderhoud. Er staan wat hoge struiken, waaronder het krentenboompje.

Foto’s: Jo van Dreumel

We trekken daar af en toe wat hoog onkruid weg. Via de takken van deze struik moet hij op het WC raampje terecht zijn gekomen. Dat was ook wel te zien aan de sporen op het raampje de volgende dag. Na de fotosessie heb ik voorzichtig tegen zijn achterpootje getikt om hem/haar weer richting het raampje te doen bewegen. Dat had de kikker liever niet, want dan sloeg het beestje meteen met het pootje achteruit. De eerste keer dat hij/zij dat deed schrok ik. Maar uiteindelijk is de boomkikker toch door het raampje naar buiten gegaan. De kikker klom met zijn hechtschijfjes zo tegen de tegels op. Ook schijnt daarbij zijn buik te helpen. Het was echt geen kleintje 4,5 tot 5 cm groot en dat klimt zo omhoog tegen gladde tegels.
Bij het zien van de foto’s reageren de mensen heel verschillend. De een zegt: “Zo’n kikker heb ik nog nooit gezien”. De ander: “Wat een griezel, die moet zich bij mij op de WC niet laten zien”. Weer een ander: “ Die zal wel met ET meegekomen zijn”. Ook zijn er bij die willen weten welke prins er tevoorschijn zal komen als je deze kikker kust… Als je het beestje zo in de hoek ziet zitten, dan doet hij erg aandoenlijk aan. Je zou er medelijden mee krijgen!

Jo van Dreumel

Foto's: Marjan Schut

Gladde slang na 8 jaar waargenomen

Op 30 augustus 2009 heb ik, met hulp van vrienden van de insectenwerkgroep KNNV-Apeldoorn, de tweede reptielenroute op het Otterlose zand (Hoge Veluwe) gelopen en we zagen daar maar liefst drie gladde slangen. Deze route is nu voor het 8ste jaar gelopen en er was daar nog nooit een gladde slang gezien. Wat een mazzel hè? Daarom geef ik het graag door. Ze zaten alle drie in een klein stukje heide, aardig dicht bij elkaar en ik heb hiervan foto's gemaakt en coördinaten genoteerd.
Ze zijn eigenlijk te gauw weg om echt mooie foto's te nemen, maar we zijn al blij dat ze erop staan. Er zat daar genoeg te eten voor ze, want we hebben verder ook nog 14 adulte en 22 juveniele zandhagedissen gezien. Al met al een geslaagde telling.
Aan het eind van het seizoen hebben we deze gegevens doorgegeven.

Marian Schut

Gooise hagedissenvangers betrapt

Wij monitoren vier Gooise heidevelden voor het Meetnet Reptielen. De vier trajecten zijn nogal verschillend van structuur en leveren een wisselend aantal waarnemingen op, waarbij het vrijwel uitsluitend om levendbarende hagedissen gaat. Iedere winter vertoeft er van (meestal) begin oktober tot in maart een klapekster. Ieder voorjaar verschalkt de klapekster – de afgelopen drie jaar telkens een ander individu – vroege hagedissen vóór vertrek naar het broedgebied. In 2006 was het op 15 februari een zachte zonnige dag die uitnodigde om te gaan kijken voor een vroege hagedis. We waren toen getuige van het tafereel dat de klapekster een levendbarende hagedis uit de hei plukte en er mee wegvloog. In de winter 2007-2008 ben ik begonnen met het volgen van de klapekster door te zoeken naar prooien door de klapekster gespietst of geklemd in struiken en bomen, en naar braakballen.
In maart 2007 was ik getuige van het feit dat de klapekster er drie binnen goed anderhalf uur ving. De volgende dag hingen er liefst zeven levendbarende hagedissen gespietst en geklemd in diverse struiken. De dag vóór zijn nachtelijk vertrek waren alle hagedissen verdwenen. Aangezien de meeste hagedissen enkele dagen onaangeroerd gehangen hadden, kan verondersteld worden dat de klapekster zijn prooien zelf geconsumeerd heeft, en er geen "diefstal" door kraaiachtigen heeft plaatsgevonden.
Omdat we door omstandigheden deze winter geen langdurige reizen maken, kunnen we de verrichtingen van de klapekster van dag tot dag volgen. In de nacht van 12 op 13 oktober is er weer een klapekster verschenen. Een deel van het voedselterritorium, een gebied van circa 4 ha, wordt nauwgezet gecontroleerd. De prooien in de aanwezige vegetatie worden met GPS vastgelegd, waardoor we een aardig beeld krijgen van voorkeursplekjes en de duur dat een prooi hangt. Het stapelvoedsel bestaat uit driehoornmestkevers die regelmatig gespietst worden gevonden. Met het zachte weer in oktober/november werden ook veel aardhommels gevonden en één keer een heidelibel. Aan zoogdieren werden aardmuis (1), dwergspitsmuis (5) en bosspitsmuis (4) aangetroffen. Tot nu toe werden 6 levendbarende hagedissen aangetroffen, waarvan drie op 14 oktober, één op 15 oktober en één op 17 oktober. Nu het zo lang zacht is met temperaturen boven de 10 graden, waren we benieuwd of er nog een kans was op een levendbarende hagedis. Uitgerekend op de dag dat de temperatuur ging dalen – 27 november – troffen we er een aan, gespietst in een dode bremstruik (zie foto's).
In de gevonden braakballen zijn tot nu toe geen resten aangetroffen die afkomstig kunnen zijn van hagedissen. Het probleem met de braakballen is dat ze zeer verspreid worden gedeponeerd en vaak tussen de vegetatie verscholen liggen, zodat het aantal gevonden braakballen ten opzichte van de productie erg laag ligt.

Paul en Loes van der Poel

Foto's: Paul en Loes van der Poel

"Buikportret" van een van de 99 kamsalamanders. Foto: Jeanne Soetens

Portrettengalerij van 99 kamsalamanders

Als vaste natuurmaatjes liepen wij van 2006 t/m 2008 om de week tweemaal per week een monitoring traject over het nieuwe ecoduct 't Groene Woud over de A2 bij Eindhoven. In opdracht van Stichting Het Brabants Landschap en Rijkswaterstaat verrichtte kennisinstituut Alterra-WUR daar een onderzoek naar het gebruik van dit ecoduct door amfibieën. De brug verbindt de aan weerszijde van de A2 gelegen natte milieus met elkaar. Om de verbinding voor amfibieën zo optimaal mogelijk te maken is over de lengte van het ecoduct een natte zone met poeltjes aangebracht.
Naast het onderzoek op het ecoduct zelf werden ook in de nabije omgeving ervan jaarlijks enkele scheprondes voor amfibieën georganiseerd. Zo ook op 3 april 2008. Een groepje vrijwilligers trok, onder leiding van een tweetal medewerkers van Alterra door en langs de poelen die in de omgeving van het ecoduct zijn aangelegd. De bedoeling van deze excursie was om de individuele vlekkenpatronen van de kamsalamanders te fotograferen en gelijktijdig de andere soorten te turven.
Door het fotograferen en vergelijken van de buikpatronen kan worden vastgesteld uit hoeveel individuen een (deel) populatie ter plaatse bestaat. Die avond was er ook een stagiair aanwezig. Nooit eerder had hij een (kam)salamander in de hand gehad, maar al na een half uur somde hij de oogst in het schepnet feilloos op: man kleine watersalamander, vrouw kleine watersalamander, kamsalamander man en dito vrouw, dit terwijl hij ze van de ene emmer in de andere overzette. Uit de eerste poel die we bemonsterden werden al direct 66 kamsalamanders geschept. De eindscore van die avond bestond uit maar liefst 99 kamsalamanders, niet meer en niet minder! Ook zijn er meer dan 100 kleine watersalamanders door zijn handen gegaan.
Een persoon turfde de vangsten, terwijl een ander snel en geroutineerd de foto's maakte. Van acht tot twaalf uur werd er geschept op deze mooie avond, die nu eens droog verliep, iets wat een uitzondering was in een verder verregende aprilweek. De ondergrond was dan ook verschrikkelijk nat, zodat hier en daar wel eens een laars in de modder bleef staan zonder een voet erin. Alleen degene met een waadpak aan lukte het om met onbemodderde sokken van de ene poel naar de andere te komen. Leuk en leerzaam was het wel! En 99 kamsalamanders op één avond, dat was nog niet eerder vertoond!
Over het gehele onderzoek en de resultaten daarvan publiceert Alterra binnenkort een artikel in "De Levende Natuur".

Jeanne Soetens en Bert Vervoort

Loopt er bij u ook een streepje door?

Streeptekening bij gladde slangen

Gladde slangen zijn altijd verschillend getekend. Er komen individuen voor die heel licht of juist heel donker getekend zijn. Maar ook de vorm van de tekening is heel verschillend. Soms liggen de vlekken geheel los van elkaar en in het andere geval vormen ze een min of meer aaneengesloten streep. De tekening blijft vanaf de geboorte tot aan hun dood hetzelfde en daaraan zijn de dieren dus altijd terug te herkennen.

Bij het monitoren van de gladde slang in Noord-Brabant worden alle dieren ter identificatie gefotografeerd. Er bleken slangen voor te komen waarbij de tekening een streep vormt, dwarsverbindingen of een mix daarvan (zie foto's).

In Duitsland is in 2005 door Thomas Mutz in het Zeitschrift für Feldherpetologie, Band 12, heft 1, een artikel geplaatst over de vorm van de tekening bij gladde slangen. In de gebieden waar hij onderzoek deed bleek de "streepvorm" niet veel voor te komen en hij concludeerde daarom dat het een zeldzaamheid is. Mutz rekent bij "streepvorm" ook die waarbij een kleine onderbreking in de lijn zit (zoals op de bij dit artikel geplaatste foto). Naar aanleiding van de veronderstelling dat de streeptekening zeldzaam zou zijn, zijn we eens goed gaan kijken naar de foto's van onze Brabantse slangen. Daar blijkt de "streeptekening" helemaal niet zo zeldzaam te zijn. In een van de gebieden was een op de drie exemplaren zelfs gestreept.
Behalve dat bij gladde slangen de vorm van de tekening kan verschillen, is ook de intensiteit van de tekening niet overal gelijk. Als de dieren aan het vervellen zijn, is door de afstervende opperhuid de tekening altijd wat vaag, maar in sommige populaties zou de tekening, zelfs als de dieren pas verveld zijn, nog steeds minder duidelijk, minder intens zijn.
Van de slangen op de Veluwe wordt verondersteld dat ze dikwijls minder duidelijk en minder intensief getekend zijn dan elders. Harm Hofman stuurde ons hiervan een voorbeeld (zie foto).

Gladde slang met vage tekening
Foto: Harm Hofman

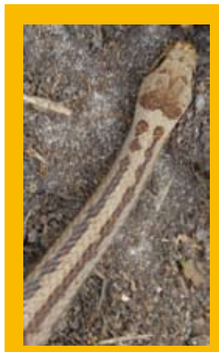

Foto: Chris Van den Haute

Foto: Jeroen van Delft

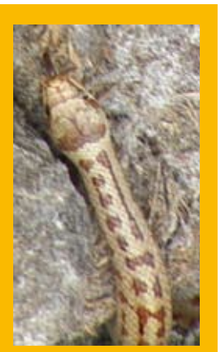

Foto: Jos Vroegrijp

Verschillen in tekening bij gladde slangen: de vlekken vormen een streep, de vlekken vormen dwarsverbindingen en een gevarieerde tekening.

Ik ben benieuwd of de overwegend gestreepte tekening (kleine onderbrekingen mogen in de tekening aanwezig zijn) in andere leefgebieden in Nederland meer voorkomt dan tot nu toe gedacht. Het zelfde geld voor de vraag of er tussen populaties verschillen zijn in de intensiteit van de tekening.

Bij deze een oproep aan de waarnemers om daar eens op letten en de bevindingen/foto's naar ondergetekende te sturen.

Arnold van Rijsewijk
acvanrijsewijk@home.nl

Deze oproep is eerder geplaatst in tijdschrift RAVON 32. September 2009

10 x 10 km.hok 240/530 op 3 soorten onderzocht

Juveniele ringslang Foto: Ronald Pronk

In 2009 hebben we een flink aantal vrijwilligers benaderd met de vraag of ze in een bepaald gebied van 10 x 10 km de historische vindplaatsen wilden bezoeken om te zien of een na 2007 niet meer gemelde soort nog aanwezig is. Of dat ze zelf hiervoor een hok zouden willen kiezen op de RAVON website. Op het kaartje hebben de hokken verschillende prioriteiten, donkerblauw geeft daarbij een hoge prioriteit aan. Deze waarde kan verschillende redenen hebben, één ervan is als er meerdere beleidsrelevante soorten in één hok geactualiseerd moeten worden.

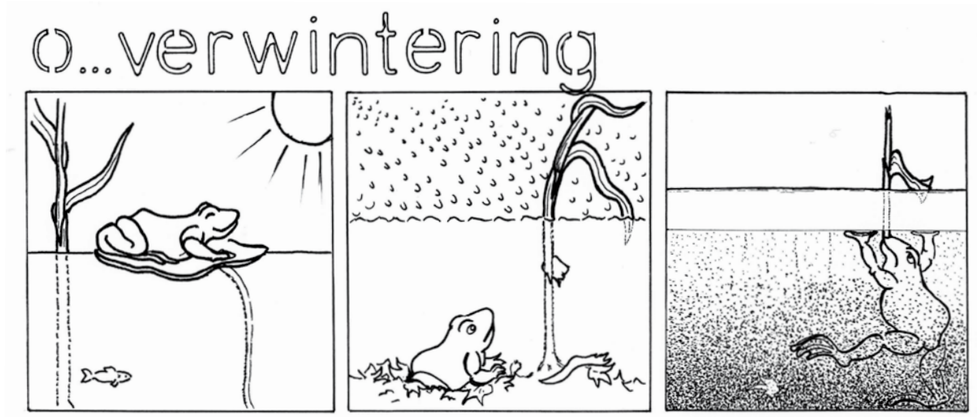
Zo'n donkerblauw hok was x 240 y 530. Hierin waren drie soorten te actualiseren: gladde slang, ringslang en kamsalamander. Jan van der Sleen (gladde slang) en Twiga van der Werf (kamsalamander) waren meteen bereid om hiervoor het veld in te gaan en door een weekendwandeling kon Ronald Pronk de reproductie van ringslang bevestigen. Hieronder doen ze kort verslag van hun veldbezoeken. Boswachterij Gees (Drenthe) ligt centraal in dit gebied.

Gladde slang
In juni 2009 ben ik benaderd door RAVON om te kijken of de gladde slang er voorkomt in het 10 x10 km.vak waarin Boswachterij Gees gelegen is. Doordat ik werkzaam ben in de boswachterij en daar al ruim 10 jaar monitoor, weet ik wat hier zoal voorkomt; ik ken het gebied als mijn broekzak. De boswachterij is een gebied met een hoge waterstand. De meeste waterlopen zijn gedempt om het water vast te houden dit alles vanwege het nieuw ingerichte beekdal van de Geeserstroom, een prachtig natuur gebied. Dit is natuurlijk een paradijs voor amfibieën en reptielen. Paradijs voor de ene soort is hier ook een paradijs voor andere soorten.
De enorme hoeveelheid groene en bruine kikkers lokt veel ooievaars: op een dag liepen er 21 stuks rond, en dan nog maar niet te spreken over het aantal reigers! In alle vennen in de boswachterij komen de heikikker, de adder en de ringslang voor. Aan de rand van de Boswachterij, overgangsgebied van bos naar beekdal komt ook de gladde slang voor.
Gaat het elders met de levendbarende hagedis niet goed, hier is daarvan op de Hooge Stoep niets te merken. Ik kon dus meteen al zowel de gladde slang als de ringslang bevestigen! De gegevens voor de verschillende kilometerhokken in de Boswachterij zal ik doorgeven via www.telmee.nl.
Jan van der Sleen

Ringslang
Half september 2009 was ik met mijn ouders een weekendje weg naar Drenthe. Voor de zaterdag hadden we een wandeling uitgezocht in Boswachterij Gees, gelegen tussen Hoogeveen en Emmen. Na circa 500 meter te hebben gelopen trof ik langs het pad een bord aan met hierop de aanduiding dat er broeihopen voor ringslangen waren aangelegd. Aangezien ik als vrijwilliger meehelp bij de monitoring van ringslangen in het Oostvaardersveld bij Lelystad was mijn interesse direct gewekt. Na enig speurwerk bij een drietal broeihopen liet een juveniele ringslang zich zien. Het diertje schoot weg in de broeihoop en jammer genoeg had ik geen camera in de aanslag om de waarneming vast te leggen. Twee dagen later ben ik nog eens gaan kijken en heb opnieuw in de buurt van de broeihopen een juveniele ringslang gevonden. Ik kon dit slangetje vrij gemakkelijk pakken en fotograferen waarna ik het weer heb vrijgelaten. Een mooi bewijs om te zien dat het aanleggen van broeihopen dus werkt! En gelijktijdig kon ik zo de aanwezigheid van deze soort actualiseren via telmee!
Ronald Pronk

Kamsalamander
Vrijdag 24 juli 2009 ben ik op de Klencke geweest om op verzoek van RAVON de gevraagde poelen te inventariseren. Helaas heb ik de kamsalamander niet kunnen herbevestigen. Van de kleine watersalamander ving ik alleen de larven; kennelijk waren de volwassen dieren al het water uit. Kamsalamanders blijven vaak langer in het water dan de kleinere soorten. Een mogelijkheid dat ik de kamsalamander niet heb kunnen aantreffen is omdat de poelen waarin ik ze in het verleden heb gevangen nogal vegetatieloos zijn/waren en het water ook bezet blijkt door stekelbaars. Misschien zijn andere locaties in de buurt geschikter geworden dan deze poelen. Een uitgebreidere inventarisatie kan dit uitwijzen. Daarnaast heb ik twee nieuw gegraven poelen bezocht van respectievelijk 30 en 40 cm diep. Erg mooie, grote poelen, maar voor kamsalamander waarschijnlijk ongeschikt. Wel goede poelen voor de reproductie van kikkers en kleine watersalamander zo bleek, want ze zaten vol met larven. De waarnemingen heb ik ingevoerd op telmee.nl. Volgend jaar nog maar eens zoeken naar de kamsalamander, wellicht wat eerder in het seizoen.
Twiga van der Werf

Dode amfibieën in tuinvijvers door aanhoudende vorst

Amfibieën houden een winterslaap. De meeste soorten overwinteren op vorstvrije plekken op het land, maar sommige soorten of een deel daarvan overwinteren in de bodem van wateren. Het overwinteren in het water is onder andere bekend van de bruine kikker (*Rana temporaria*) meerkikker (*Rana ridibunda*) en van de watersalamanders.
Het overwinteren in het water heeft als voordeel dat de dieren als eerste kunnen beginnen aan de voortplanting in het vroege voorjaar. De dieren nemen echter wel een risico en vaak is er dan ook nog een aantal dieren dat op het land overwintert. Deze groep arriveert later bij het water in het voorjaar maar hebben vaak wel een betere kans om de winter te overleven.

Tijdens en vooral na vorstperiodes worden regelmatig vondsten van dode kikkers gemeld. Deze waarnemingen worden nagenoeg allemaal gedaan in kunstmatige tuinvijvers. Bij aanhoudende vorst kan het water door een laag ijs meerdere dagen achtereen afgesloten zijn van de buitenlucht. Hierdoor is geen uitwisseling van gassen tussen de lucht en het water mogelijk. Er kan geen zuurstof bij, en giftige gassen die ontstaan zijn door afbraak van plantenresten (o.a. H_2S, "rottingsgas"), kunnen er niet uit. Omdat de vijver meestal gemaakt is van vijverfolie of kunststof is er ook geen uitwisseling met de bodem.
Het zuurstof tekort en de ophoping van giftige gassen leiden tot problemen met de huidademhaling van de amfibieën en doordat de dieren ook geen lucht kunnen happen overlijden ze. Als het ijs weer dooit komen de dode, opgeblazen kikkers meestal boven drijven. Het is aan te bevelen de dode dieren niet in de vijver te laten liggen.

Om te voorkomen dat dit probleem ontstaat kan geprobeerd worden om in het ijs een "wak" te houden, zodat er een uitwisseling blijft tussen de lucht en het water. Dit kan door gebruik van bijv. een waterpomp. Een grote bos afgesneden riet of bamboe kan nog enige gasuitwisseling garanderen, via de holle stengels. In de vijverhandel zijn ook handige hulpmiddelen te koop, zoals bijv. een luchtpomp en/of een ring van tempex (piepschuim) met deksel.

Arnold van Rijsewijk

Een heel eind op weg!

Terugblik op het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2009

Jelger Herder

In 2009 is er weer een groot aantal waarnemingen verzameld en doorgegeven aan RAVON. Met al deze waarnemingen zijn we weer een stuk dichter bij onze doelstelling gekomen: het volledig actualiseren van de verspreidingsbeelden van de doelsoorten over de periode 2007-2012. In 2007, het eerste jaar van de periode, zijn we op nul begonnen. Dit betekende dat alle 10x10 kilometer hokken opnieuw onderzocht moesten worden. In 2007 lag het aantal geactualiseerde hokken dan ook erg hoog en is de basis gelegd. In 2008 en 2009 zijn er aanvullende hokken onderzocht en geactualiseerd. In onderstaande tabel en grafiek een voorlopig overzicht van de resultaten, een deel van de data moet nog gevalideerd worden. De definitieve resultaten zullen worden gepubliceerd in de eindrapportage die begin april op de website zal worden toegevoegd.

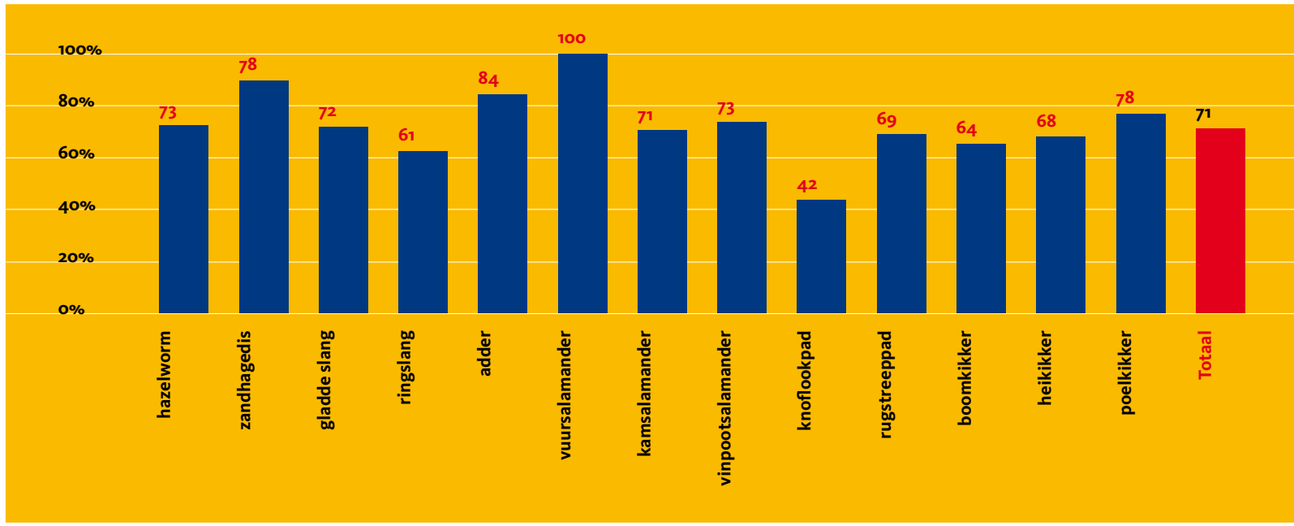
Nulwaarnemingen voor boomkikker, rugstreeppad en ringslang

Voor de meeste soorten is de kern van hun verspreidingsgebied nu zo goed als geactualiseerd en blijven er lastige hokken aan de randen van het verspreidingsonderzoek open staan voor actualisatie. Van een aantal soorten is bekend dat ze kunnen zwerven en dat individuen soms kilometers ver van bekende populaties kunnen worden aangetroffen. Dit geldt voor de boomkikker, rugstreeppad en ringslang. Uit sommige nog te actualiseren hokken, met name langs de randen van het verspreidingsgebied, is slechts een enkele historische waarneming bekend. Actualisatie van deze hokken is erg lastig omdat de kans groot is dat de historische waarneming een zwervend exemplaar betrof en er dus nooit een populatie aanwezig is geweest. We hebben daarom besloten om volgens de criteria die ook voor de Rode Lijst zijn gebruikt opnieuw te berekenen of het zin heeft om dergelijke hokken herhaald te bezoeken en ten koste van veel tijd en inspanning te trachten deze te actualiseren. Als het niet voldoende aannemelijk is dat er een populatie aanwezig is geweest zullen we het hok afronden als automatische nulwaarneming. De volgende criteria zijn gebruikt (zie Rode Lijst, van Delft, *et al.*, 2007)

- Er zijn minimaal drie relevante waarnemingen uit het 10x10 hok.
- Er zijn minimaal 6 individuen geteld tijdens 1 waarneming.

Nederlandse naam	Aantal geactualiseerde 10x10 km-hokken 2007-2009	Aantal te actualiseren 10x10 km-hokken 2007-2012	Percentage geactualiseerd in 2007-2012
Reptielen			
hazelworm	110	150	73%
zandhagedis	85	98	87%
gladde slang	48	67	72%
ringslang	88	145	61%
adder	54	64	84%
Amfibieën			
vuursalamander	4	4	100%
kamsalamander	141	200	71%
vinpootsalamander	36	49	73%
knoflookpad	18	43	42%
rugstreeppad	205	297	69%
boomkikker	30	47	64%
heikikker	156	230	68%
poelkikker	149	190	78%
Totaal	1124	1584	71%

De tabel hierboven laat zien hoeveel hokken er per soort geactualiseerd moeten worden in de periode 2007-2012, hoeveel hokken er reeds geactualiseerd zijn en hoeveel hokken er als nul-waarneming zijn afgerond.

De grafiek geeft per doelsoort het percentage van het verspreidingsgebied dat reeds geactualiseerd is binnen de periode 2007-2012.

Verder is er nog een aantal nulwaarnemingen voor andere soorten gedaan. Hierbij is er voldoende onderzoeksinspanning geleverd op de plaats waar de historische waarneming binnen het 10x10 hok was gedaan. In totaal leverde deze methode een groot aantal nulwaarnemingen op voor boomkikker (13), ringslang (24) en rugstreeppad (34). De getallen moeten nog verwerkt worden en zullen gepubliceerd worden in het eindverslag (begin april 2010).

Cursussen, excursies en inventarisatieweekenden

In 2009 zijn er in het kader van het verspreidingsonderzoek Amfibieën en Reptielen 19 excursies gegeven, die op de

Adder – Jelger Herder

Een onverwachte strand pad

bijzondere actualisatie van een rugstreeppaddenhok!

Vakantie kan natuurlijk ook in eigen land. Zoals wel vaker, ging ik in 2009 met vrouw en de twee meiden naar Texel. Nu is het op vakantie voor een RAVON-ner altijd leuk om je ogen open te houden in een vreemde omgeving. Na wat speurwerk op de site van RAVON kun je al snel zien dat er heuse kilometerhokken te scoren zijn voor verschillende soorten. Zelfs 10x10km hokken, dat is dan dubbel leuk na wat overzichtjes per Google Earth uitgedraaid te hebben. Zomervakantie is, hopen we dan, veel zon, gewoon even niets, met een boek op het strand, koelbox en te veel ijsjes eten.
De meiden vermaakten zich prima, van zand en water krijgen ze nooit genoeg. Ook het RAVON-net bleek, nu we er toch zijn, een handig hulpmiddel om wat te vissen. Het bleef bij wat zandspiering, ongelofelijke hoeveelheden garnalen, krabben en kwallen, ook een genot voor de jeugd. Het mafste wat ons overkwam was een Engelsman die me vroeg het net te lenen, niet om te vissen maar om zijn bril te zoeken in het losse zand! Inmiddels hadden de meiden de omgeving beter verkend en met wat vakantievriendinnen waren ze naast onze favoriete strandtent (ook al meerder jaren!) aan het spelen. Omdat deze vader deze plek puur per toeval gekozen had en het onmogelijk acht iets te vinden in deze omstandigheden, bood ik de meiden een beloning bij het vinden van een pad (en geen ijsje!). Na uitgelegd te hebben dat de padden er hier anders uitzien dan tijdens de paddentrek, met een heuse streep op de rug kwam er zo'n blik van "het zal wel pap.....". In m'n tentje verscholen voor de zon kwam de jongste miep aanrennen: PAPA, we hebben zo'n hoe heet die ook alweer pad gevonden! Mag ik de emmer? Nu hebben ze de leeftijd dat ze me ook wel kunnen dollen en had nog even zoiets van o... jaa?. Al rennend terug naar de bewuste plek was onze andere miep (geen paddenfan) nog aan het na-rillen van de actie die zich ervoor afgespeeld had. Ze was zand onder een betonplaat aan het wegschrapen en in een fractie van een moment had ze zomaar een rugstreeppad in haar handen. Prachtig, nog geen 40 meter vanaf het zoute water tegen de duinen aan. Uniek? Nee hoor, maar wel voor de meiden, papa kon betalen en ook meegenieten, van de foto! Inmiddels weten ze dat het om rugstreeppad gaat en de beloning was waarschijnlijk onevenredig hoog.
De echte Ja-choe!! kwam pas in de accommodatie, toen ik zag dat de waarneming precies was gedaan in een prioritair 10x10 verspreidingsonderzoek hok voor de rugstreeppad!

Wim van den Heuvel

Rugstreeppad – Jelger Herder

De bewuste rugstreeppad! – Wim van den Heuvel

RAVON website aangekondigd werden. In kleiner verband zijn er zeker nog meer geweest. De excursies vonden plaats in Limburg, Noord-Brabant, Gelderland, Noord- en Zuid-Holland. Werkgroepen en afdelingen worden uitgenodigd hun excursieprogramma aan RAVON door te geven, zodat deze op de website aangekondigd kunnen worden. Voor belangstellenden en potentiële waarnemers vormen excursies altijd een welkome wijze van 'aanhaken'. Naast deze excursies zijn er ook nog een tweetal inventarisatieweekenden gehouden (hemelvaartweekend en het "Plonzenweekend") en zijn er maar liefst 19 basiscursussen gehouden. We willen alle vrijwilligers van harte bedanken voor hun bijdrage aan deze activiteiten en aan het verspreidingsonderzoek en hopen in 2010 opnieuw een beroep op jullie te kunnen doen!

2010

Voor dit jaar staat er nog een groot aantal hokken open voor actualisatie. Verspreid over het hele land zijn er voor de verschillende doelsoorten nog 10x10 hokken te vinden. Voor een aantal soorten zijn we inmiddels al heel ver: zo wordt het een uitdaging om voor de adder, zandhagedis en poelkikker de laatste openstaande hokken te actualiseren! Voor een aantal soorten met een groot verspreidingsgebied staat er nog een groot aantal hokken open (o.a. heikikker, rugstreeppad en hazelworm). Neem eens de moeite om op www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek te kijken welke hokken er nog bij jou in de buurt open staan ter actualisatie. Kies 1 of 2 hokken in je omgeving en lever zo een belangrijke bijdrage leveren aan het verspreidingsonderzoek en daarmee aan de bescherming van reptielen en amfibieën in jouw omgeving!

Zandhagedis – Jelger Herder

Foto: Jelger Herder

Heikikker alert

Zoals reeds vermeld in het vorige nummer van **schubben & slijm** zullen we dit jaar de mensen die 10x10 km-hokken voor heikikker geclaimd hebben via e-mail op de hoogte brengen zodra er kooractiviteit en blauwe heikikkers gezien worden. Dit omdat de koorperiode (en het blauw zijn van de mannetjes!) vaak slechts enkele dagen duurt en we in deze periode met behulp van vrijwilligers op zoveel mogelijk plaatsen tegelijk willen onderzoeken of de soort ter plaatse nog voorkomt. Dus mocht je nog geen hok geclaimd hebben, dan kun je dat nu nog doen en word je op de hoogte gehouden van de heikikker activiteit!

Jonge meerval die gevangen werd tijdens een excursie in het kader van de vissenatlas Noord-Holland. Foto: Willem Kuijsten

Juveniele meervallen duiken op

Landschap Noord-Holland en de Stichting RAVON werken sinds begin 2009 aan een nieuwe verspreidingsatlas van de Noord-Hollandse vissen. De atlas wordt gemaakt door de flinke inzet van vrijwilligers die er in hun vrije tijd gewapend met schepnet op uit gaan om gebieden te inventariseren waar nog weinig viswaarnemingen van bekend zijn.
Tijdens een excursie op 10 oktober 2009 werd een opmerkelijke waarneming gedaan. In de Weelen, een gebied van Staatsbosbeheer, werd een jonge meerval gevangen. Sportvissers vangen rondom Enkhuizen wel vaker volwassen meervallen maar de vangst van een jong exemplaar is bijzonder. De laatste jaren is er sprake van een toename van het aantal meervallen in met name het Gelderse rivierengebied. Hier vangen sportvissers de soort steeds vaker. De toename van meervalvangsten duidt op succesvolle voortplanting van de soort in Nederland. Veel harde bewijzen waren daarvan tot op heden echter nog niet. Eerder dit jaar werd in een kolk in Nijmegen een aantal jonge meervallen gevangen waarmee de voorplanting van de soort in Nederland aannemelijk lijkt. Met de waarneming van het jonge exemplaar in Noord-Holland lijkt succesvolle voortplanting ook hier aannemelijk. Meer informatie over de meerval is te vinden op www.ravon.nl

Wil je zelf meedoen aan een excursie in Noord-Holland kijk dan op de website www.vissenatlas.nl

Arthur de Bruin

Predatie op kleine modderkruiper

Op 17 september 2009 deed Dirk Platvoet een bijzondere vangst in de Baakse Beek bij Ruurlo. Hij deed daar voor Stichting EIS onderzoek naar de amphipoden van Nederland en richt zich in 2009 en 2010 vooral op exotische soorten. Tijdens het onderzoek schepte Dirk een gevlekte Amerikaanse rivierkreeft (*Orconectes limosus*) op. Op zich was dit geen bijzondere vangst in deze contreien. Wel bijzonder was het feit dat de kreeft een kleine modderkruiper tussen zijn scharen had. Mogelijk was deze vis kort daarvoor door de kreeft gevangen. Het dier werd in de dichte watervegetatie gevangen waar zich zowel meerdere gevlekte Amerikaanse rivierkreeften als kleine modderkruipers bevonden. Een andere mogelijkheid is dat de kreeft de kleine modderkruiper pas in het net tussen zijn scharen heeft genomen. Uit verdediging nemen kreeften vaak alles wat ze te pakken kunnen krijgen tussen de scharen, zo ook spartelende vissen waarmee ze samen in het net terecht komen. Hoewel bekend is dat uitheemse kreeftsoorten een (zeer) negatieve invloed op de inheemse aquatische flora en fauna kunnen hebben, zijn echte waarnemingen van predatie op vissen schaars.

Foto's: Dirk Platvoet

Grote modders in het Land van Maas en Waal

In het kader van de Visatlas Gelderland is er door Natuurbalans – Limes Divergens en de Stichting RAVON in de gemeente West Maas en Waal onderzoek gedaan naar het voorkomen van vissen. Het gebied was aangemerkt als 'wit gebied', een gebied waarvan (zeer) weinig visgegevens bekend zijn. Met behulp van schepnet en draagbare elektrische visapparatuur zijn gedurende enkele dagen zoveel mogelijk (willekeurige) trajecten in het gebied bevist. De vangsten bleken anders uit te vallen dan van te voren was gedacht.

Al snel werden op meerdere locaties bermpjes en kleine modderkruipers aangetroffen. De vangst van bermpjes was opvallend, aangezien de sloten en weteringen in het gebied veelal stilstaand tot (zeer) langzaam stromend zijn. Toen de eerste grote modderkruiper nabij Horssen werd aangetroffen, stegen de verwachtingen voor wat betreft de overige trajecten. Gedurende de verdere bemonsteringen steeg het aantal waarnemingen van grote modderkruipers gestaag. Op de verschillende vangstlocaties werden één tot vier volwassen exemplaren van de soort gevangen met in totaal 48 exemplaren verdeeld over 12 locaties. Twee van de locaties waar de soort werd aangetroffen vielen hierbij op, omdat daar larven van

Foto 1: Twee larven van de grote modderkruiper (gemiddeld circa 1.8 cm.)

grote modderkruiper werden gevangen. Op de eerste locatie betrof het 13 larven en op de tweede locatie 2 larven. De larven waren gemiddeld circa 1,8 cm groot (foto 1) en hadden reeds het uiterlijk van de ouderdieren. Niet bij alle exemplaren waren de uitwendige kieuwen goed zichtbaar. Mogelijk dat de term

Foto 2: Enkele van de aangetroffen juvenielen (gemiddeld circa 5,4 cm.) Foto's: N. van Kessel

larve dan ook niet correct is voor alle aangetroffen exemplaren. Volgens Grieb (1937; uit: Van Beek, 2003) krijgen de dieren pas het volwassen uiterlijk bij een lengte van 36 mm. Vanwege mogelijke schade aan de larven is slechts gedurende korte tijd bemonsterd met het schepnet en niet met elektrische visapparatuur.
De eerste locatie, een kort traject net bovenstrooms van een kleine stuw waar zich veel plantenmateriaal ophoopte, is 29 dagen later nogmaals bezocht. Opnieuw is hierbij het schepnet gebruikt om grote modderkruipers te vangen. Er werden 16 juveniele exemplaren aangetroffen (foto 2). De exemplaren waren 4,7-7,0 cm groot (gemiddeld circa 5,4 cm). Het is niet vast te stellen of hierbij terugvangsten zijn gedaan van de eerder aangetroffen larven. Als dit zo is dan betekent het dat de dieren circa 3,6 cm zijn gegroeid deze 29 dagen..

De waarnemingen van grote modderkruiper in het onderzochte 'witte' gebied geven aan hoe waardevol een ogenschijnlijk oninteressant gebied kan zijn. Daarnaast blijkt hieruit dat zijn verspreidingsgebied, in ieder geval op lokaal niveau, nog niet geheel in kaart is gebracht. Deze hiaten in verspreiding en de vangst en mogelijke terugvangst van larven roepen vragen op,

Vangsten grote modderkruiper (blauwe sterren). Rode stippen geven tevens de andere onderzochte trajecten aan.

waarvan het wenselijk is deze in de toekomst te beantwoorden. Al met al een geslaagde 'witte gebieden' inventarisatie, waarvan de gegevens in de Visatlas Gelderland zullen verschijnen.

Nils van Kessel (Natuurbalans - Limes Divergens)

Spectaculaire vangst in Flevoland

In september 2009 zijn door een beroepsvisser in Flevoland op één dag maar liefst 5 kwabalen gevangen. Het waren alle volwassen exemplaren, de grootste was bijna 60 centimeter lang. De vangsten zijn bijzonder, omdat veel kwabaalpopulaties in Nederland en West-Europa in de vorige eeuw verdwenen zijn of met uitsterven worden bedreigd. In juli 2009 werden ook al twee kwabalen gevangen.
De recente kwabaalvangsten in Flevoland, maar ook in de Vecht en de IJssel, duiden erop dat de kwabaal in het gebied van de voormalige IJsseldelta nog duurzaam voorkomt en plaatselijk mogelijk zelfs algemeen is. Door de geringe beschermingsstatus van de kwabaal is er tot op heden géén onderzoek gedaan naar de restpopulaties van deze 'zoetwaterkabeljauw' in Nederland. Het is onbekend of de waarnemingen rond de IJsseldelta afkomstig zijn van één populatie of dat het verschillende restpopulaties betreft. Ook is het niet duidelijk waar de voortplantingsgebieden liggen
De kwabaal heeft in Nederland de status van bedreigde vissoort op de Rode Lijst van Vissen. Als soort die van oorsprong door beroepsvissers gevangen werd is hij opgenomen in de Visserijwet, maar niet in de Habitatrichtlijn. Water- en natuurbeheerders zijn daardoor niet verplicht om specifieke beschermingsmaatregelen voor het behoud en herstel van de kwabaal te nemen. Positief is dat de kwabaal onlangs is

Foto: W. Smit

opgenomen als doelsoort in de leefgebiedenbenadering. De verwachting is dan ook dat er in de toekomst bij ecologische herstelmaatregelen meer aandacht zal zijn voor de kwabaal.

Jeroen Bosveld

Nieuwe exoten kloppen aan de poort: naakthalsgrondel

Sinds de jaren '90 hebben zich al zeven nieuwe vissoorten in ons land gevestigd. Op korte termijn zullen er waarschijnlijk nog een aantal volgen. Naast verspreiding vanuit andere landen via grote rivieren als de Rijn speelt de handel in vissen en al dan niet opzettelijke uitzettingen hierbij een rol. Dit keer wordt ingegaan op de naakthalsgrondel.

Waarnemingen van exotische vissoorten in Nederland zijn van groot belang voor het in kaart brengen van de verspreiding van deze dieren en het inschatten van eventuele risico's voor de inheemse fauna. Kom je een exoot tegen geef 'm dan door via telmee.nl of waarnemingen.nl!

Naakthalsgrondel

Als er één genus bezig is met een succesvolle opmars is het wel *Neogobius*. Al drie soorten van dit genus hebben zich in de laatste jaren in Nederland gevestigd. Niet alleen in Europa, maar ook in Noord-Amerika wordt de uitbreiding van deze soorten gezien. Een soort uit dit geslacht die in Nederland nog niet is gevonden is de *Neogobius gymnotrachelus*, naakthalsgrondel gedoopt. Deze grondel leeft oorspronkelijk rond de Zwarte en Kaspische Zee. Sinds de jaren '90 wordt de soort verder dan ooit stroomopwaarts in de Donau gezien, tot in Wenen. In Polen vestigde de soort zich via een kanaal vanuit de Dniepr. Dit patroon werd ook bij verwante soorten gezien voordat deze zich vestigde in de Rijn. De naakthalsgrondel leeft zowel in stromend water, van grote langzaam stromende rivieren tot snelstromende beken, als in meren en plassen. Door zijn voortplantingsstrategie met meerdere broedsels in een jaar, nestconstructie en broedzorg is de kans groot dat de soort elders snel in aantal toeneemt en zo het ecosysteem zal beïnvloeden. De naakthalsgrondel eet alles wat voorhanden is, van macrofauna tot visjes.. De gevolgen van een toekomstige vestiging in Nederland zijn nog moeilijk in te schatten. De belangrijkste kenmerken voor de herkenning van deze grondel zijn de vergroeide buikvinnen, de afwezigheid van een zwarte vlek in de rugvinnen en de afwezigheid van schubben op en achter zijn kop.

Frank Spikmans

IN MEMORIAM

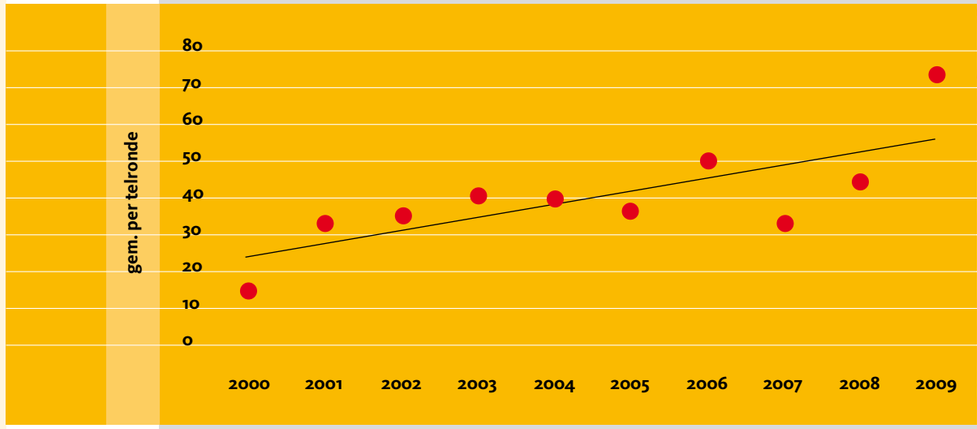
Toptraject bij Waalre ontheemd na overlijden Piet van Delft

Onlangs bereikte ons het droeve bericht dat Piet van Delft op zondag 17 januari jl. op 69-jarige leeftijd is overleden. Piet begon in 2000 met het monitoren van de levendbarende hagedis op een klein heitje in zijn woonplaats Waalre, net onder Eindhoven. Aangestoken met het reptielenvirus door zijn zoon en RAVON-ner Jeroen van Delft, zette Piet dit heitje als absolute topplek voor levendbarende hagedis op de kaart. Hoewel klein, tegen de bebouwde kom aan gelegen en dus een geliefde hondenuitlaatplek, bleek dit traject een zeer hoge dichtheid aan hagedissen te kennen. In de 10 jaar dat Piet hier gemonitoord heeft, zag hij per telronde gemiddeld 40 hagedissen en dat aantal liep de laatste jaren alleen maar op! In totaal werden er tijdens 67 telrondes liefst 2613 (sub)adulte en 65 juveniele levendbarende hagedissen waargenomen. Behalve een bekwaam monitoorder sprong Piet ook in de bres voor 'zijn' hagedissen. In Nieuwsbrief 31 van het Meetnet Reptielen publiceerden wij een open brief van Piet en Jeroen, die zij schreven aan de Gemeente Waalre naar aanleiding van plannen om het hagedissenrijke heitje tot officieel hondenlosloopgebied te verklaren. De brief en bijbehorende uitleg aan de gemeenteraad leidden tot het intrekken van die plannen.
De redactie van schubben & slijm wenst de nabestaanden heel veel sterkte toe.

Ingo Janssen

Piet met zijn kleinzoon in het veld
Foto: Jeroen van Delft

De levendbarende hagedis in Waalre doet het steeds beter, dit in tegenstelling tot het landelijke beeld.

Het profiel van de RAVON-ner

Begin 2009 is de RAVON achterban benaderd om deel te nemen aan een enquête. Doel hiervan was om het profiel van de vrijwilligers en donateurs vast te stellen, beter inzicht te krijgen in de motivaties van vrijwilligers en te peilen aan welke vorm van ondersteuning er behoefte is.

Een samenvatting van enkele resultaten is weergegeven in RAVON nummer 33 11(3), dat in december jl. bij de donateurs op de deurmat viel. Lezers die het RAVON tijdschrift niet ontvangen, kunnen de korte samenvatting inzien op de RAVON website: www.ravon.nl/enquete. Daar is ook het volledige verslag in te zien en te downloaden. De enquête is als afstudeeronderzoek gerealiseerd door twee studenten van de hogeschool Van Hall Larenstein te Leeuwarden studierichting Communicatie.

En voor wie kort nog niet kort genoeg is de volgende summiere samenvatting: de samenstelling van de RAVON achterban is in de loop van 20 jaar gewijzigd. Bestonden de actieve RAVON-ners destijds alleen uit vrij jonge mannen die tegelijkertijd donateur waren, anno 2009 is de samenstelling veel diverser geworden. Het percentage mannen is relatief hoog gebleven, maar overige leeftijdscategorieën maken nu een groter deel uit en zo'n 20% bestaat nu uit vrouwen. In vergelijking met wat doorsnee is voor de Nederlandse bevolking is het aandeel hooggeschoolden hoog en een flink deel van onze achterban heeft een 'groene' opleiding genoten. Er is behoefte aan vergroting van de kennis van soorten en veldmethodieken in verschillende vormen, waarbij excursies als middel hoog scoren. De meeste waarnemers krijgen het liefst per nieuwsbrief of via het RAVON tijdschrift informatie over activiteiten van RAVON en terugkoppeling over hun ingestuurde waarnemingen. Het percentage dat zijn waarnemingen doorgeeft via www.telmee.nl groeit, maar behoeft wel uitbreiding.
Vanzelfsprekend zal RAVON de resultaten van dit onderzoek zoveel mogelijk gebruiken om haar wijze van ondersteuning de komende jaren vorm te geven.

RAVON-vrijwilliger op zoek naar heikikker
Foto: Jelger Herder

Annemarie van Diepenbeek

Natuurbericht.nl: het laatste natuurnieuws in één oogopslag!

Op Natuurbericht.nl geven biologen en andere deskundigen van verschillende natuurorganisaties, waaronder RAVON, dagelijks het laatste nieuws over de natuur in Nederland. Iedere dag weer iets nieuws, iedere dag weer wat anders.

De natuur is continu in beweging: iedere dag gebeuren er dingen die voor iedereen de moeite van het bekijken waard zijn. Een paar voorbeelden: het maarts viooltje bloeide vorig jaar al half februari, de eikenprocessierups is nu ook in Drenthe gezien, een record aantal boerenzwaluwen is uitgevlogen en de eerste muurhagedissen van dit jaar zijn op 14 januari gezien. Nederland kent veel natuurorganisaties en kennisinstellingen die één of meerdere soortgroepen nauwlettend in de gaten houden. Duizenden vrijwilligers geven dagelijks aan deze organisaties hun natuurwaarnemingen door (bijvoorbeeld via Telmee.nl). Daarnaast komt er iedere dag een schat aan informatie binnen van webcams in de natuur, satellietzenders op trekvogels en computermodellen.

Al deze informatie verschijnt dagelijks op www.natuurbericht.nl. Ook het laatste nieuws op het gebied van reptielen, amfibieën en vissen is op deze site nauwlettend te volgen. Natuurbericht.nl is ook als gadget op je bureaublad te installeren. Op die manier zie je elke ochtend in één oogopslag de nieuwste berichten. Voor iedereen die niets van de spektakels in onze natuur wil missen, is www.natuurbericht.nl een echte aanrader!

Tamira Hankman

Schepnet geen verboden vangtuig meer

Foto's: Frank Spikmans

Het gerucht ging al een tijdje de ronde en bleek waar te zijn: het schepnet is een verboden vangtuig, daar mag je als vissende RAVON-ner dus eigenlijk niet mee vissen. Gelukkig zijn we erin geslaagd goede afspraken te maken met het Ministerie van LNV, directie Visserij. RAVON beschikt nu over een ontheffing op de visserijwet voor het gebruik van het schepnet ten behoeve van onderzoek. Tevens geeft deze ontheffing vrijstelling om zonder visakte en in de gesloten tijden te inventariseren én hoeven we geen rekening te houden met de minimummaten. Net als met de bekende ontheffing op de Flora- en faunawet, is RAVON in de gelegenheid gesteld zijn vrijwilligers te machtigen. U dient daarvoor een verzoek in te dienen bij RAVON (kantoor@ravon.nl) onder vermelding van uw naam en adres. De ontheffing wordt u dan per post toegestuurd. Let op: de waarnemers van het Meetnet Amfibieën ontvangen deze ontheffing dit voorjaar bij het telformulier.
U dient deze ontheffing ook bij u te dragen als het schepnet gebruikt wordt voor onderzoek naar amfibieën. Vergeet tenslotte niet dat u voor de uitvoering van een onderzoek ook toestemming van de terreinbeheerder en de visrechthebbende nodig heeft.

RAVON Hemelvaartkamp 2010

Datum:
woensdagavond 12 mei tot zondagochtend 16 mei

Beschrijving:
Dit jaar wordt het RAVON-hemelvaartweekend gehouden in het Overijsselse Holten, gelegen aan de voet van de Holterberg. Onze standplaats is kampeerboerderij De Zuurberg. Van daaruit zullen we, zoals elk jaar, bekende en minder bekende terreinen in de regio bezoeken om deze te inventariseren op amfibieën en reptielen. De boerderij biedt plaats voor maximaal 40 personen. De slaapaccommodatie is eenvoudig, deze bestaat uit 2 slaapzalen (met stapelbedden).

Poelkikker wordt onderzocht op ziektes
Foto: Annemarie van Diepenbeek

Aanmelden:
Meer informatie volgt in begin april op de RAVON-website, waarop deelnemers zich dan ook kunnen aanmelden. Voor nadere details en vragen: Annemarie van Diepenbeek, a.v.diepenbeek@ravon.nl

Er zullen dit jaar nog veel meer excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON-website!

Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie, k.joosten@ravon.nl

Tijdens het Hemelvaartkamp wordt ook wel eens een visje gevangen. Foto: Teddy Dolstra

Fisken in Fryslân

Datum en tijd:
vrijdag 26 maart 2010
van 13.00 uur tot 17.00 uur
Beschrijving:
De Fryske Akademy houdt in samenwerking met de Werkgroep VissenOnderzoek Friesland een symposium/studiedag met de naam "Fisken in Fryslân", subtitel 'verspreiding en ecologie'.

Ruisvoorn
Foto: Jelger Herder

Naast het beter leren samenwerken is één van de drijfveren achter deze middag het komen tot een Vissenatlas voor Friesland.
Aanmelden:
Details worden bijgehouden op de RAVON-site (bij Agenda Werkgroep VissenOnderzoek Friesland). Voor nadere details en vragen : John Melis, johnmelis@chello.nl, (m) 06-46524630

Basiscursus zoetwatervissen Visatlas Noord-Holland

Datum en tijd:
zaterdag 13 maart (10.00-16.00 uur)
Beschrijving:
In het kader van de Visatlas Noord Holland (www.vissenatlas.nl) die RAVON samen met Landschap Noord Holland maakt, wordt de basiscursus Zoetwatervissen gegeven. Deze is bedoeld om vrijwilligers op weg te helpen om zelf aan de slag te kunnen met verspreidingsonderzoek naar vissen. De cursussen zijn gemaakt voor beginners en bestaan uit een deel theorie, gevolgd door een excursie. De theorie wordt gepresenteerd aan de hand van een presentatie. Er wordt ingegaan op de leefwijze van vissen, waar de verschillende soorten in het veld te vinden zijn, hoe ze waar te nemen zijn en waarop gelet moet worden bij de herkenning. Ook wordt een deel van de cursus besteed aan 'hoe waarnemingen door te geven' via www.telmee.nl. Tijdens de aansluitende excursie wordt er met schepnetten gevist en wordt er van de deelnemers een actieve bijdrage verwacht.
Aanmelden:
J. Hamers (j.hamers@landschapnoordholland.nl). Aanmelding is verplicht

Visexcursie grote modderkruiper Achterhoek

Datum:
zaterdag 17 april
Beschrijving:
Visexcursie gericht op de grote modderkruiper in de Achterhoek
Aanmelden:
A. de Bruin (a.debruin@ravon.nl)

Visexcursie Alkmaarderhout

Datum:
april (exacte datum volgt spoedig op www.vissenatlas.nl)
Beschrijving:
In het kader van de Visatlas Noord-Holland zal de visfauna van de Alkmaarderhout in kaart worden gebracht.
Aanmelden:
J. Hamers (j.hamers@landschapnoordholland.nl)

Visexcursie grote modderkruiper Vollenhove en Kuinre

Datum:
zaterdag 8 mei
Beschrijving:
Visexcursie gericht op o.a. grote modderkruiper in diverse wateren in de omgeving van Vollenhove en Kuinre
Aanmelden:
A. de Bruin (a.debruin@ravon.nl)

Visexcursie Lange Bretten (Amsterdam)

Datum:
zaterdag 29 mei
Beschrijving:
In het kader van de Visatlas Noord-Holland zal de visfauna van de Lange Bretten in kaart worden gebracht.
Aanmelden:
J. Hamers (j.hamers@landschapnoordholland.nl)

Basiscursus zoetwatervissen Amersfoort

Datum:
zaterdag 12 juni
Beschrijving:
In het kader van de Biodiversiteitsdag wordt in Amersfoort de Basiscursus zoetwatervissen gegeven. Voor verdere beschrijivng, zie 'Basiscursus zoetwatervissen Visatlas Noord-Holland'
Aanmelden:
W. kuijsten (w.kuijsten@ravon.nl). Voor deelname wordt een kleine vergoeding gevraagd

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen

Projecten

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		MA	MR	VO RA	VO V
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@waternet.nl	020 6087573	■	■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl	024 3653259				■
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe en Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51427436				■
Floris Brekelmans	Utrecht	florisbrekelmans@gmail.com	06 53362336	■		■	
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Jeroen Huisman	Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	j.melis14@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com	06 50636944	■			
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650924		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■		■	
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Willem Kuijsten	Vissenatlas Noord-Holland	w.kuijsten@ravon.nl	024 3653259				■
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 55817225	■		■	

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Natuurplaza

Bij deze nieuwsbrief treft u een adreswijziging aan van Stichting RAVON. Ons kantoor in Nijmegen heeft de 18e verdieping van de Erasmustoren (gebouw van de Radboud Universiteit Nijmegen) verlaten en is inmiddels ingetrokken in het Natuurplaza. Dit is hetzelfde gebouw waar RAVON de afgelopen 10 jaar gehuisvest is geweest. De afgelopen 2 jaar is het grondig gerenoveerd en geheel nieuw ingericht. Tijd voor een nieuw begin!

Het Natuurplaza, voorheen beter bekend onder de naam Nederlands Centrum Natuuronderzoek (NCN), is een samenwerkingsverband van de volgende partners: SOVON Vogelonderzoek, de Zoogdiervereniging, Stichting Veld Onderzoek Flora en Fauna (VOFF), Stichting Bargerveen en Stichting RAVON. Belangrijk doel van het Natuurplaza is de samenwerking met de Radboud Universiteit Nijmegen verder te versterken.

Stichting RAVON heeft een zeer uitgebreide bibliotheek met meer dan 9700 referenties met betrekking tot alle aspecten van reptielen, amfibieën en vissen. Elke week worden nieuwe titels toegevoegd. Het staat alle RAVON-donateurs en vrijwilligers vrij om gebruik te maken van deze bibliotheek.

Wilt u een keer komen snuffelen, maakt u dan een afspraak met Annemarieke Spitzen (a.spitzen@ravon.nl).

Ook de bibliotheken van SOVON, de Zoogdiervereniging en Stichting Bargerveen zijn te raadplegen. Artikelen kunt u ter plaatse kopiëren. Kondig uw bezoek wel even van te voren aan. Een medewerker van Stichting RAVON helpt u dan graag op weg.

Hierbij de nieuwe gegevens van ons bezoekadres:

Stichting RAVON
Natuurplaza (gebouw Mercator 3)
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen

Ons nieuwe telefoonnummer is: 024-7410600

Ons postadres blijft ongewijzigd:
Posbus 1413
6501 BK Nijmegen

Voor een routebeschrijving zie: www.ravon.nl

Maak gebruik van de zeer uitgebreide bibliotheek van RAVON. Kom een keer snuffelen! Foto: Kris Joosten